

Kartografski i narativni izvori za Karlovački generalat u prvoj polovici 18. stoljeća

Lazanin, Sanja

Source / Izvornik: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2000, 32-33, 399 - 407

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:037124>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

Kartografski i narativni izvori za Karlovački generalat u prvoj polovici 18. stoljeća

Prilog se bavi uspoređivanjem dvaju narativnih i kartografskih izvora za povijest Karlovačkog generalata s početka 18. stoljeća. Pri usporedbi posebna je pozornost poklonjena njihovom odnosu prema prostoru i orijentaciji, osobinama reljefa, komunikacijama, granicama te planovima i ulozi pojedinih utvrda u vojno-strateškom smislu za Vojnu krajinu.

Cilj ovoga članka je usporediti dva načina prikazivanja prostora - kartografski i narativni - u prvoj polovici 18. stoljeća za područje Karlovačkog generalata. Pokušat ću prikazati jedan vid kartografskog bavljenja na području Vojne krajine, i to onaj koji je do druge polovice 18. st. bio najčešće zastupljen, a to je izrada karata i planova utvrda isključivo u vojne svrhe. Taj kartografski rad usporedit ću s narativnim izvorima iz istoga razdoblja u kojima se opisuje prostor Generalata, njegove fizičke osobine – reljef, granice, fortifikacijski objekti i druge komponente na temelju kojih se može steći potpunija slika toga prostora.¹

U kartiranju zemljišta Vojne krajine tijekom 18. stoljeća prevladava izrada karata za vojne svrhe koje imaju topografski karakter. Strateška važnost Vojne krajine za Habsburšku monarhiju bila je glavni uzrok njenog kartiranja od strane austrijskih kartografa. U 17. je stoljeću djelovanje krajiških topografa predstavljalo glavni vid kartografskog upoznavanja naše zemlje. U Karlovcu je bio smješten poseban odjel vojnih inženjera koji je uspostavljen krajem 16. stoljeća. Kartiranje su obavljali pripadnici inženjerskog odjela koji su obavljali mjerne radove na terenu prema naredbama viših krajiških časnika te vodili brigu o gradnjama fortifikacija, mostova i putova. Topografski rad u Krajini nije bio namijenjen izradi regionalne karte krajiškog područja, već je kartografski rad bio usmjeren na inženjersko održavanje utvrda. Najviše su se izrađivali planovi krajiških utvrda i njihove neposredne okolica. U 17. st. važan je topografski rad Martina Stiera koji je u

¹ Izvori koje sam upotrijebila za ovu komparaciju su sljedeći:

1. Izvještaj Martina Clausa s priloženom geografskom kartom dijela Karlovačkog generalata i 6 planova utvrda iz 1713. godine, Hrvatski Državni Arhiv (HDA), Karlovačka i Varaždinska generalkomanda (KVGK), kut. 2,

2. Izvještaji zapovijedajućeg generala grofa Josipa Rabate Dvorskom Ratnom Vijeću iz 1709 i 1719. godine, Kriegsarchiv (KA), Hofkriegsrat (HKR), Expedit 219 i 457,

Opis graničnih oznaka između Karlovačkog generalata i Turske iz 1700. HDA, Uvezani spisi Karlovački generalat, knj. 2, fol. 258-261. Opis graničnih znakova koje su postavile turska i austrijska komisija za razgraničenje 1700. Opisuje se 71 oznaka, od gomile postavljene na ušću Glinice u Glinu sve do posljednjeg znaka na Debelom brdu tj. vrhu *Medvitia glaviza* gdje je trojna granica (Triblum Confinium). Vrijednost u tome jer se vidi na koji su način obilježavali granicu kao i spominjanje brojnih toponima toga prostora.

raznim dijelovima Hrvatske izvodio mjerničke radove na osnovu kojih su nastajale brojne topografske skice utvrda i gradova. Takve karte nisu bile tiskane, a služile su višim krajiškim krugovima pri donošenju važnih odluka. Među kartografskim djelima Vojne krajine najviše ih je sačuvano s područja Karlovačkog generalata. Od generalnih karata najstarija potječe iz 1700. godine, a nosi naslov *Charta geographica Generalatus Carlostadiensis*, iz 1700. Krajem 17. st. tijekom rata nastale su značajne karte i ovog dijela Vojne krajine, tako je primjerice Georg Matheus Vischer 1685. izradio kartu austro-turkog ratišta u Hrvatskoj i Ugarskoj, a Ivan Friedrich Hollstein izradio je 1690. jednu od prvih detaljnih topografskih karata Krajine i prostora buduće tromeđe.²

Claus i Rabatta

Izvještaj Martina Clausa od 18. veljače 1713. sadrži opis utvrda u Karlovačkom generalatu, priloženu geografsku kartu dijela Generalata i planove utvrda – Jesenica, Plaški, Kremen, Slunj, Klokoč, Karlovac, a opisuje još i Rakovicu, Blagaj, Krstinju i Petrovac.

Martin Claus bio je oružar (*keiserlicher Zeugwarth*) u Karlovcu u prvoj polovici 18. st. Iz Rabattinog izvještaja unutrašnjoaustrijskom Dvorskom ratnom vijeću iz 1709. može se zaključiti da je u to vrijeme došao u službu u Karlovački generalat. Rabatta ovom prilikom spominje potrebu za novim inženjerom. Kako nije uspio dobiti osobu koja bi u stručnom pogledu posve zadovoljila, gradačko Dvorsko ratno vijeće je odlučilo premjestiti Martina Clausa u Karlovac. Veći je dio svoje vojne karijere Claus proveo služeći u artiljeriji te se bolje razumio u topničke poslove nego u inženjerijski posao.³ Stoga mu je dodijeljena briga o oružarnici u Karlovcu, ali se, kako se može zaključiti iz spomenutog Clausovog izvještaja, bavio snimanjem terena, proučavanjem strateške važnosti utvrda te izradom karata i planova utvrda.

Osim ove mape iz 1713. Claus je izradio brojne prikaze krajiških utvrda, pojedinih obrambenih objekata (Dubica, Jasenovac, Kostajnica, čardak kod Žirovca na Zrinskoj gori)⁴, a izradio je i kartu za generala Josepha Rabattu povodom njegove redovne vizitacije Karlovačkoga generalata 1719. Naime, carski nadinženjer potpukovnik Mathias Anton von Weiss zadužen za izradu karte namijenjene obilasku generalata nije obavio posao iz financijskih razloga, jer staleži Kranjske i Koruške nisu dostavili novac, pa je kartu izradio oružar Martin Claus. Rabatta ima primjedbe na Clausovu kartu, prije svega da nije dovoljno detaljna, jer ne prikazuje sve ceste i putove kao ni manje predstraže.

Clausov izvještaj je naslovljen *RELATION über die Carlstöttische Gräniz von dem anrainendten Plissivitscha gebüerg mit zuestoßung der klein und gross Capellen sambt dero Inhabenden Posten. Wie solche Höchst Erforderlich auff die mündeste Spese zuer Reparation Erforderlich und in Defension Standt khönne gebracht werden*. U njemu se opisuje prostor Karlovačkoga generalata od Plješevice, obuhvaćajući Malu i Veliku Kapelu zajedno s tamošnjim utverdama, do Karlovca. Opisani je prostor prikazan na geografskoj, koloriranoj, rukopisnoj karti. Za važnija mjesta izradio je planove na kojima je prikazan njihov prostorni smještaj te tlocrti postojećih utvrda kao i prijedlozi za njihov popravak i bolje utvrđivanje. Karta i planovi utvrda su priloženi izvještaju. Već u samom

² O hrvatskim zemljama na kartama krajiških i ostalih topografa usp. Marković, 1993, 161-168, 256; Slukan, 1999, 21.

³ KA, HKR, Expedit 219, f. 66-67.

⁴ Kruhek, 1995.

uvodnom dijelu izvještaja Claus naglašava važnost troškova njihovog popravka kao i to da je kod predloženih popravaka vodio brigu o financijskim izdacima. Kako su novčana sredstva predstavljala znatan problem za uzdržavanje vojnokrajiskog sustava odnosno njihov nedostatak za popravak graničnih utvrda i plaće krajišnika, Claus je smatrao važnim naglasiti da se predloženi popravci mogu realizirati uz što manje izdatke (*auff die mündesten Spesen*).

Grof Josip Rabatta bio je od 1709. do 1732. zapovijedajući general u Karlovačkom generalatu. Budući da je i prije ove funkcije veliki dio svoje vojne karijere proveo službujući u VK, bilo kao zamjenik zapovijedajućih generala ili kao član (ratni savjetnik) Komisije za razgraničenje nakon sklopljenog Karlovačkog mira 1699., dobro je poznao ovaj teren. Za ovaj sam prilog koristila dva Rabattina izvještaja (*Relation*), koje je pisao Dvorskom ratnom vijeću u Grazu 1709. nakon preuzimanja dužnosti zapovijedajućeg generala te 1719. nakon redovne vizitacije Generalata. Rabatta opisuje stanje utvrda cijelog Karlovačkoga generalata. Osim opisa utvrda važnost ovoga izvora je u tome što se opisuje granica te fizičke karakteristike terena.. Za pisanje izvještaja iz 1719. godine Rabatta navodi da je koristio Clausovu kartu Generalata u nedostatku bolje, a koju je trebao sastaviti nadinženjer von Weiss. Clausova karta je bila priložena izvještaju, koji on je pohranjen u Ratnom arhivu u Beču pod signaturom KA, HKR Expedit, 457, ali se karta ne nalazi tamo.

Opis karte

Karta priložena Clausovu izvještaju naslovljena je *Charta geograph/ica/ über Der Röm. Kay. Auch zu Hyspanien Hun/garn/ und Bohaimb Kö. May. etc. I. Ö. Gränitzen Des Carllstödischen Generallat/s/*, mjerilo je navedeno *Scala von einer Stund*. Na karti je prikazano područje između Kupe, Gline i Korane (vidi se dio bosanskog teritorija) do Plješevice na jugu i Kapela prema zapadu, dakle prostor koji se nazivao i Hrvatska krajina. Ovdje nije uključen prostor od Kapele prema moru – Primorska krajina i novoosvojena Lika i Krbava iako su bili u sastavu Generalata. Karta je orijentirana obrnuto, odnosno tako da se sjeverni dijelovi nalaze na dnu karte. Ovakav način orijentiranja nije bio rijedak u novovjekovnim kartama koje prikazuju manja područja.⁵ Kartom dominira prikaz reljefa. Brda i doline su predočeni pomoću raznoliko oblikovanih humki koje su osjenčane jače ili slabije, ovisno o visini. Gorski lanci su međusobno povezani i ostavljaju plastičan dojam. Riječni tokovi sa svim zavojima prikazani su pažljivo i prilično precizno kao i brojni manji vodotoci. Ucertani su također tzv. "brodovi", riječni prijelazi na Korani, Kupi, Mrežnici, Dobri i drugim vodotocima. Glavna je pozornost usmjerena na naselja, njihove lokacije kao i fizičke osobine terena. Dijelovi reljefa su pojašnjeni na njemačkom jeziku, a hrvatski toponimi prilagođeni njemačkoj grafiji. Koristi različite simbole za označavanje naselja i utvrda (šesterokutom je označio tvrđavu Karlovac), samostana i crkava, a utvrde na bosanskoj strani označio je kružićem s polumjesecom na vrhu. Razgraničenje habsburškog i osmanskog teritorija koje je obuhvaćeno ovom kartom označeno je tankom crvenom crtom. Kod mjesta čije je planove priložio izvještaju upisao je broj kojim je plan označen u izvještaju.

⁵ Ovako je orijentirana i rukopisna karta Like i Krbave anonimnog autora koja prikazuje ovo područje u vrijeme potiskivanja Turaka pod generalom Herbersteinom, a nalazi se u Kartografskoj zbirci u Hrvatskom državnom arhivu pod signaturom A-I-8. Marković, 1993, 168.

O orijentaciji i prostoru

Iz karte kao i narativnih opisa Clausa i Rabatte može se zaključiti da je Karlovac točka iz koje se promatra taj prostor. Na karti je on smješten u sredini pri samom dnu, odnosno, karta je orijentirana tako da se dobiva dojam kako je Karlovac polazišna točka kartografa. Svoj izvještaj Claus započinje opisom Jesenice kao najudaljenije utvrde, nastavlja opisom drugih značajnijih utvrda prema Karlovcu koji se kao najznačajnija tvrđava na ovom prostoru zadnji opisuje. Karlovac je u Rabattinom izvještaju polazišna točka njegove vizitacije. On obilazi sve utvrde Karlovačkog generalata a krug zatvara u Karlovcu čiji se opis nalazi na kraju izvještaja. Takav odnos prema Karlovcu u prostornom pogledu sasvim je razumljiv kada se uzme u obzir njegova vojno-zapovjedna funkcija kao i njegova fortifikacijska važnost. Rabatta i Claus kao termine orijentacije ne upotrebljavaju oznake za strane svijeta nego različite priloge koji označavaju smjer od određenog mjesta. To su najčešće: s one i s ove strane,⁶ naprijed, nazad, s prednje strane, uokolo (*rückwärts, für/vorwärts gegen, vordern Seithen, rings umbher*), na lijevu i desnu ruku⁷.

Dobro poznavanje ovoga područja vidljivo je kod Rabatte i Clausa iz njihova opisa reljefa, hidrografskih elemenata, biljnih osobina pejzaža, lokacije naselja. Iz prikaza na karti vidimo osnovne crte reljefa toga prostora, koje ukazuju na pretežno brdovit kraj, bogat rijekama i manjim vodotocima te prikazuje raspored naselja i utvrda.⁸ Obojica opisuju i prostorni smještaj naselja, a udaljenost između određenih naselja ili drugih destinacija izražavaju u satima hoda ili jahanja. Tako se primjerice može saznati da je krajišnicima iz Žumberka potrebno 16 sati kako bi stigli u Slunj na stražu, koja se smjenjuje svakih 14 dana.⁹ Također saznajemo da je za put iz Karlovca do Turnja potrebno pola sata¹⁰, a da udaljenost od Karlovca do Žumberka iznosi 8 do 9 sati.

O rijekama i putovima - komunikacija

Kao što sam već istaknula rijeke su na karti i planovima pažljivo ucrtane, u izvještajima im se poklanja dosta pozornosti. Opisuju se njihovi tokovi, obale, njihova komunikacijska uloga ili funkcija granične linije¹¹. Rijeke se promatraju prije svega s vojnostrateškog

⁶ Neke od formulacija kod Rabatte i Clausa su: „diesseits der Kapella ligende Posten“, KA, HKR, Expedit 457, f. 3; „jenseits deß graniz Bach Corana“, HDA, KVGK, kut. 2, Relation, Claus, f. 1.

⁷ U izvorniku: „wodurch Linker hand, das Gebürg gegen Bichacz [...] die Frontier machet; rechter hand von Klokoch,“ KA, HKR, Expedit 457, f. 5v, 12v.

⁸ Za dobivanje potpune slike jednog kraja važno je prema A. Blancu dobro poznavanje morfološkog, biljnog i humaniziranog pejzaža, jer kombinacijom njihovih elemenata na određenom prostoru dobiva se geografska cjelina. Blanc, 1952-53, 35.

⁹ U njegovm izvještaju stoji „von dar /Sichelburg – S.L./ nacher Schluin, welche beede orth doch wenigstens 16. stund von einander entlegen“, KA, HKR, Expedit 219, f. 56. Međutim u izvještaju iz 1719. Rabatta navodi sljedeći podatak „die Ober-haubtmanschaft Sichelburg ist 8 biß 9 Stunden hinter Carlstatt, wobey zu mercken daß also die ablösung biß auf Sluin 18. ganze Stunden, von Sichelburg zu marchiren hat.“ KA, HKR, Expedit 457, f. 13v.

¹⁰ „Thurn eine halbe stund von Carlstatt vorwehrts an der Corana gelegen“. KA, HKR, Expedit 219, f. 57.

¹¹ „Die Glina entspringt nache Sluin unter St. Nicola, und flüset bey Klokoch, sodann wider zurück, nach und nach, bis solch ein die Culpa fällt, kann also dieser Fluss mit stattlicher Vorteil, als ein Schürm der Gräniz dienen“, „[...] obschon die Glina nicht so starck, als die Kulpa, oder ein anders dergleichen wasser, kommt sie doch wegen ihrer Sumpffigkeit, und Tieffe halber, stattlich Zu nuzen.“ KA, HKR, Expedit 457, f. 15-15v.

stajališta, odnosno razmatra se kako se njihove prirodne osobine mogu najbolje iskoristiti u ove svrhe. Tako primjerice Glina predstavlja prirodnu granicu prema Bosni. Rabatta govori o tome koliko rijeke otežavaju ili olakšavaju komunikaciju unutar Generalata. Spominje opasnosti od poplava u slučaju Kupe kao i mogućnost plovidbe ovom rijekom, koja kao plovni put spaja Karlovac s Petrinjom, Siskom te tako omogućuje komunikaciju sve do Beograda. Oba izvještaja daju veliku važnost šumama, osobito onima u blizini granice koje služe kao zaštita od neprijateljskih prodora. Upravo zbog njihove strateške važnosti Rabatta izražava zabrinutost što su zbog učestalih kretanja stanovništva one na nekim mjestima u tolikoj mjeri iskrcene da je time ugrožena sigurnost Generalata.¹² Krčenje šume, osim negativnih učinaka koje ima na obrambene sposobnosti prostora, uvelike mijenja izgled krajolika i ravnotežu u prirodnoj sredini. Iako je Rabatta inzistiranjem na potrebi zaštite šuma i sprječavanja njezinog krčenja u prvom redu mislio na njenu vojnostratešku ulogu, namjere i djelovanje u tom smjeru mogle su imati znatan učinak na oblikovanje krajolika.¹³

Uz rijeke svakako najvažniji za održavanje dobre komunikacije i veza su putovi koji se ne nalaze u najboljem stanju. Prema Rabattinomu mišljenju potrebno je popraviti putove preko Velike i Male Kapele, kao i preko Vratnika bi trebalo popraviti te ubuduće graditi široke ceste. Na početku i kraju prijevoja potrebno je podignuti fortifikacijske objekte. Rabatta iznosi prijedlog za gradnju puta preko Kapele koji bi ubrzao i olakšao komunikaciju s Likom i Krbavom, a također govori o cesti preko Velebita.¹⁴ Clausova karta ne označava ceste.

Pored utvrdnih građevina velika se pažnja poklanjala raznim oblicima obrambene zaštite u prostoru. To su bili zidovi, opkopi, plotovi, pregrade od posječene drvene građe, zasjeka (*Verhäck*).¹⁵ U svom izvještaju iz 1719. Rabatta opisuje cijeli sustav zasjeka napravljenih na potezu od Petrovca preko Krstinje sve do Klokoča.¹⁶ Na karti iz 1713. nisu predložene takve vrste obrambene zaštite.

O granici

Rani novi vijek označuje prekretnicu u odnosu i razmišljanju o granicama i njihovu prikazivanju na kartama. Još se u 16. st. javlja kartografija regija, a s upoznavanjem zemlje i razvijanjem mjernih tehnika raste potreba da se na kartama zabilježe granice država. U

¹² “besonders da anietzo alle wälder ausgehauen, vnd eine gantze armee ohne den geringsten widerstand, wo sie hin will zu marckiren vermag, [...] weillen sich die leuthe hin- und wider abermahlen ansesßig gemacht, alle diese wälder außgerottet, und ein ganz ebenes land darauß formirt worden,“ KA, HKR, Expedit 219, f. 54v-55.

¹³ Kako bi se prestalo s krčenjem guste šume, koja se proteže duž Kupe od Turnja prema Kamenskom, Rabatta predlaže da se iskopaju jarci i podignu ugarski plotovi “damit aber weiters der waldt nicht mehr ausgehauet werde, könnte von dennen Granitzen vermög eines landaufgebotts völlig herum ein grösßer graben, oder wenigstens ein starcker hoher Hungarischer zaun gemacht werden,“ KA, HKR, Expedit 219, f. 57.

¹⁴ tome govori u izvještaju iz 1719. godine, a navodi i cijenu njezine realizacije “[...] daß zur weeg-machung von Carlobago, über den Vellewich sich der überschlag auf 28/m. F. belauffen, dann 30/m. F. den weeg über die Kapell zu richten.“ KA, HKR, Expedit 457, f. 38v.

¹⁵ Kruhek, 1995, 22.

¹⁶ “von Petrovacz die Frontier-Linie durch eine Continuation dess verhacks grad über Kerstina, sich an der Glina postirend, biß auf Glokoch, von dennen auf Blagai, und also nur acht stund weegs in sich begriffen hätte, zuziehen, welches aber wieder das erste absehen Geschehen ist, anerwogenein jeder hauptman sich nach gutduncken verhacket hat, dergestalten dass Kerstina und Klokoach auß dem Verhack geschlossen worden.“ KA, HKR, Expedit 457, f. 14.

17. st. se za vizualizaciju granica na kartama koriste tri elementa: regije, nacije i kontinenti. Tako se mentalni i kulturno-politički fenomen granice u određenoj mjeri materijalizira i postaje dio geografije.¹⁷ Razlikovanje prirodnih i političkih granica aktualizira se ponovno u 17. st. Za razliku od gorskih masiva i velikih šumskih područja koji su se smatrali stabilnim elementom granice rijeku se teže prihvaćalo kao prirodnu granicu. To je stoga jer se kroz povijest pokazalo da rijeke nisu predstavljale prirodnu granicu, “crtu razdvajanja nacija”, kao ni kulturne i jezične granice.¹⁸ Međutim, Rabatta upravo naglašava da treba iskoristiti prednosti rijeke Gline kao prirodnog štita granice.¹⁹ Planine, koje za razliku od rijeka predstavljaju snažniji čimbenik razdvajanja, jednim dijelom čine prirodnu granicu između Bosne i Karlovačkoga generalata i to na dijelu granice prema Bihacu.

Krajem 17. st. na kartama se počinju bilježiti granične crte iako još uvijek neprecizno. Izbor i uporaba crte kao sredstva za predočavanje granice na karti ustalila se tijekom 17. i 18. stoljeća, kada shvaćanje granice počinje dobivati znanstvene dimenzije, jer granica kao crta simbolički prikazuje identifikaciju idealnog i stvarnog fizičkog prostora.²⁰ Na Clausovoj karti granica je, kako je već spomenuto prikazana tankom crvenom crtom.

Izraz Grenze koja se u raznim grafijskim oblicima rabi u ovdje spominjanim narativnim izvorima zapravo je posuđenica iz slavenskog jezika, a izraz Frontier odnosno Frontier-Linie francuskog je podrijetla. Izraz frontiere implicira misao na vojnu granicu odnosno graničnu crtu.²¹ Rabatta u izvještaju iz 1719. opisuje Frontier-Linie Karlovačkoga generalata, i to prije rata s Turcima 1683. Zatim navodi promjene granične crte nakon mira u Srijemskim Karlovcima te njene neznatne korekture nakon Požarevačkog mira 1718. godine do kojih je došlo kod Cerovca i Furjana²²

Obilježavanje granice na terenu koje su obavljale stručne komisije na našim je prostorima prvi puta provedeno nakon Karlovačkog mira. Mjerenja terena i razgraničenje provodilo se 1700. godine. S tim u vezi zanimljiv je jedan spis na njemačkom jeziku²³ koji

¹⁷ Schmale, 1998, 56-57.

¹⁸ Franke, 1998, 193-194.

¹⁹ “[...] kann also dieser Fluss mit stattlichen Vorteil, als ein Schürm der Gräniz diennen. [...] daß man gleich die ganze Gline vor ihrem ursprung, bis Zu ihrem ausfluss in die Kulpa, als die natürliche Frontier der Croatischen Gränzen besetzen.” KA, HKR Expedit 457, f. 15-16v.

²⁰ Usp. Schmale, 1998, 59.

²¹ Ibid, 56.

²² Taj prilično iscrpan opis granice u Rabattinom izvještaju glasi: “[...] daß die Frontier-Linie, noch vor dem vorletzten Türcken-Krieg de a/nn/o 1683. von Kamensko an der Kulpa, Krisannich-Turan, Velemirich, Barillovich, und daranligenden Posten an der Korana bis auf Tovin, Sluin, rückwärts Plaski, und bis Ogulin, Modrus, dann über die Grosse kapella auf Jezeran, bründel, Ottoschasz, und Zeng gezogen worden, welche die Päss und Fuhrten führwärts an beeden Flüssen, Korana und Mresnicza und hohen Gebürgen defendiret. Zumalen nun wehrenden Krieg Petrovacz, Kerstina, Klokoč, Blagai und Jessenicza Besetzt worden, extendiret sich die Frontier Bis auf die Gline, so die Communication mit Sluin welches fürwärts vorhin, gleichsamm ausgeschossen ware, continuirte und von gedachtem Jessenicza über kleine Kapella auf Dabar, Ottoschacz, Prosor, dan über die Drasicza, und so fort Perucich, Lika vnd Karbavia, Bis Svonigrad an den Fluss Zermagna eingeschlossen, wodurch Linker hand, das Gebürg gegen Bichacz, und vielfältig Garnierten Türkischen Schlössern, die Frontier machet, Bey dem letzten Krieg aber ist die Frontier glücklich bis auf Cherovac, welches die Türcken bey der Gräniz-Scheidung-Comission disputieren, undt biß auf Furian, so in ihrem Gebieth gelegen extendiret worden, und nebst Rakovicza den vorhin exponirten Posto Sluin Bedecken.” KA, HKR, Expedit 457, f. 4v-5v.

²³ *Beschreibung der Graniz Zeichen Deß Carlstötteriaschen Generalt und denen Türkhsichen in Anno 1700.* [Opis graničnih znakova između Karlovačkoga generalata i Turske iz 1700.] HDA, Uvezani spisi Karlovački generalat, knj. 2, f. 258-261. Ovaj spis sadrži opis graničnih znakova koje su postavile turska i austrijska

govori o uspostavljanju nove granične crte između Karlovačkoga generalata i Osmanskog carstva te daje detaljan opis 71 graničnog znaka postavljenih na crti razdvajanja. Kao granični znakovi služili su humci (Gräniz hauffen, Gräniz Hügl oder Humka) postavljeni na vrhovima brda, na terenu kod ušća rijeka, a često su ulogu graničnog znaka imali hrastovo ili bukveno deblo, primjerice kao 18. granični znak kod Turnja služi bukva.²⁴

Međutim, granica je i nakon sporazuma i ustanovljavanja na terenu bila i dalje često izvor sporova i prijetnji s druge strane. Tako Rabatta govori o potrebi drugačijeg reguliranja i uređenja granice na Uni, jer se inače mogu očekivati poteškoće i prodori od strane neprijatelja.²⁵ Također daje prijedlog za uređenje granične crte duž planina prema turskoj strani. Granicu bi na ovom dijelu trebalo osigurati čardacima sa stražom, a budući da se prema mirovnom ugovoru nizvodno uz rijeku Glinu ne smije graditi, Rabatta naglašava važnost što boljeg čuvanja granice na Korani pomoću ljudstva.²⁶ Rabatta govori o nestabilnoj granici prema Osmanskom carstvu, a razlog za to vidi u odstupanju nekih teritorija prilikom sklapanja mira turskoj strani, prije svega na Uni kod Dubice i Kostajnice kao i nekih utvrđenih mjesta iz kojih dolazi turska prijetnja. Osobito teškom i nepovoljnom smatra Rabatta situaciju kod Jasenovca koji je ustupljen Turcima, jer je na taj način u ratno vrijeme bila onemogućena riječna komunikacija prema Gradiški i Brodu.²⁷

O planovima utvrda

Prilikom opisa pojedinih mjesta Rabatta daje njihov opći geografski i lokalni topografski smještaj, osnovne fizičke karakteristike terena na kojem se nalaze, opisuje vrstu utvrda, a posebnu pažnju poklanja njihovom stanju te daje sugestije za popravak.²⁸ On obilazi i opisuje stanje cijeloga Karlovačkog generalat 1719. uključujući Liku i Krbavu, dok u izvještaju iz 1709. govori samo općenito o lošem stanju utvrda u njima, budući da tada još uvijek nije bio razjašnjen njihov status. Claus u svom izvještaju također prvo opisuje prostorni smještaj određenog mjesta i upućuje na kartu,²⁹ ocjenjuje njegovu stratešku važnost, daje opis reljefa i mogućnost iskorištavanja njegovih komparativnih

komisija za razgraničenje 1700. Opisuje se 71 znak, od gomile postavljene na ušću Glinice u Glinu sve do posljednjeg znaka na Debelom brdu tj. vrhu *Medvitia glaviza* gdje se nalazi trojna granica (*Triblum Confinium*). Vrijednost ovoga spisa je u tome jer se vidi na koji se način i kojim sredstvima obilježavala granica kao i spominjanje brojnih toponima toga prostora.

²⁴ U vezi s graničnim znakovima Wolfgang Schmale spominje Zedlerov *Lexicon* iz 1735. godine u kojem se uz umjetno postavljene granične znakove navode i prirodni znakovi koji su služili za obilježavanje granice, primjerice planine i njihovi vrhovi, gorsko bilo, a ponekad su u tu svrhu služile doline, vodotoci, veće ceste, staze ili važni izvori. Schmale, 1998, 58.

²⁵ KA, HKR, Expedit 219, f. 70.

²⁶ KA, HKR, Expedit 219, f. 71.

²⁷ KA, HKR, Expedit 219, f. 54.

²⁸ To se može vidjeti na konkretnom primjeru opisa Karlobaga iz 1719: "Carlobago ist ein wol gelegenes ort an dem Meer, und hat 2 Häfen, ob der Stadt ist ein Thurn in eine anhöhe Gebaut, So aber von dem wetter fast in Grundt geschlagen worden, der Oberhauptmann in Lika, und Karbavia hochlöblicher Graf von Attimis besezet denselben unter dem Nahmen eines zeughauss, die Ring-Mäuer aber, so vierekigt, besagt in der Mitte stehenden thurn umbfaset, und in dessen recinctu Cassarmen Gebauet [...] die Maur ist sowol; als der Thurn, wie obgemeldet, sehr ruinirt, wäre auch Nuzlich Zuerheben." KA, HKR, Expedit 457, f. 30-31.

²⁹ Claus najprije opisuje geografski smještaj utvrde, a potom eksplicita fortifikacijsko stanje. Na primjeru Blagaja to izgleda ovako: "Dieser Posto liget unter dem vorhergehenden an der Corana vor dem Fluß nechst gegen der gräniz, und ursprung Glina, wie die vorangehenkhte geographische Carthen zeigt auff einem sehr rauh und folßtigen grundt, und ist alda anderst nichts zu beowachten in vorbug der geringen Spesen alß das daselbstige Thurn zu Einer Wacht unter Tah gestelt werde, [...]. HDA, KVGK, kut. 2, Relation, Claus, f. 7v.

prednosti u svrhu što boljeg utvrđivanja uz minimalna novčana sredstva. Tekstom eksplicira svoje planove za popravak utvrda. Ističe važnost utvrđivanja i popravljivanja onih utvrda koje su bliže bosanskoj granici. Prilikom opisa utvrde Plaški obrazlaže važnost davanja prednost pri popravku ovoj utvrdi, a ne Ogulinu, koji kao glavna utvrda i sjedište kapetanije ima i prirodne predispozicije za utvrđivanje. Prema njemu je prije svega važno voditi računa o strateškoj važnosti pojedine utvrde ili mjesta. Upravo su Plaški i Jesenica na isturenom položaju prema granici, za razliku od Ogulina, koji je smješten dublje u prostoru Generalata te može služiti kao sabirno mjesto okolnog stanovništva u slučaju neprijateljske opasnosti. Rakovica je važna kao predstraža i za nadzor terena ispred planina prema Drežniku, turskoj popravljenom utvrdi.³⁰ Claus potom opisuje Kremen, smješten nizvodno uz Koranu, Klokoč na Glini, koja predstavlja granicu i moguće ju je prijeći na više mjesta, a s neprijateljske strane granice se prostire šuma. Krstinja je ruinirani Schloss na brdu, u čijoj bi blizini bilo potrebno podignuti čardak, a kao posljednja utvrda u nizu nalazi se Petrovac, koji ima samostan i čije bi zidine prema neprijateljskoj strani trebalo ojačati nasipom. Najveću pozornost Claus poklanja opisu Karlovca i Slunja. Budući da su ova dva mjesta od izuzetne važnosti u vojnom i utvrdnom smislu, njihovi planovi pokazuju i najviše predloženih popravaka i poboljšanja obrambenih građevina.

Slunj zbog nezahvalnog terena ima teškoće s utvrđivanjem te zahtijeva puno izdataka. Claus opisuje izgled grada i objašnjava slovne oznake, crvenom bojom na tlocrtu označeno je stvarno stanje, a žuto i crno podebljane linije naznačuju projekte predloženih popravaka, pri čemu je vodio računa o visini potrebnih financijskih izdataka. Plan i situacijski smještaj utvrde sadrže tlocrte utvrdnih i drugih objekata. Tokovi rijeka Korane i Slunjske su prikazani s reljefnim osobinama okolnog terena, posebno je označen stjenoviti kanjon rijeka, označeni su duboki jârci te ucrtane ceste prema Rakovici, Karlovcu, potom cesta koja od Kremena vodi u Slunj, kao i postojeći prijelazi preko rijeka. Mjerilo je izraženo u klafterima (Scala von 40 Klaf.).

Na planu Karlovca Claus predočuje topografski smještaj tvrđave i okolice. Fizičko-geografske osobine terena detaljno su prikazane kao i riječni tokovi sa svim prijelazima preko njih. Naznačene su uzvisine, šume, mjesta gdje dolazi do izlivanja rijeka i teren izložen poplavama. Brojevima su označena mjesta na kojima treba poduzeti određene mjere kako poplave ne bi ugrozile bedeme, nego da se usmjeravanjem i ogradaivanjem stvori pojas oko bedema ispunjen vodom kao dodatna zaštita. Plan je izrađen u krupnijem mjerilu nego onaj Slunja. Mjerilo se navodi kao Scala von 320 Klaffter. Uz glavni tlocrtni plan, sa strane je priložen i poprečni presjek utvrdnih objekata, odnosno Profil des Alt und Neyen Wercks. Svoj prijedlog, zorno predočen, Claus detaljno obrazlaže i tekstom. Suština Clausova prijedloga za popravkom karlovačke tvrđave je u tome da se cijeli sustav (Vestungs-anlage erhöcht werden mues) mora podići na viši nivo.

Zaključak

Austrijska kartografija na području Karlovačkoga generalata, a osobito od 17. st. razvijena topografija, korištena je uglavnom u vojne svrhe. Velik broj karata koji je nastao u 17. st. i prvog polovici 18. st. bio je rukopisnog karaktera. Ove karte su čuvane kao tajna i

³⁰ Iz Clausova i Rabattina izvještaja se vidi da su dobro obaviješteni o stanju ljudstva i obrambenim sposobnostima turskih utvrda uz granicu.

bile su dostupne samo višim časnicima. Obično su to bili prikazi manjih područja i planovi pojedinih utvrda.

Na primjeru geografske rukopisne karte dijela Karlovačkoga generalata, koju je izradio Martin Claus 1713. kao i nekih planova utvrda s prikazom okolice možemo, s jedne strane vidjeti prilično vjerno i detaljno predočavanje reljefnih osobina terena i pažljivo lociranje pojedinih utvrda i naselja, a s druge strane uočiti da su izvedbe tih karata i planova bile prije svega namijenjene za vojne svrhe. Narativni izvori koji potječu od viših članova vojne hijerarhije, u ovom slučaju izvještaji zapovijedajućega generala Josipa Rabatte i oružara Martina Clausa iz prve polovice 18. stoljeća, pružaju niz informacija o fizičko-geografskim i lokalno-topografskim osobinama šireg područja kao i pojedinih utvrda. Opisni prikazi reljefa i njegovih osobina uglavnom su u službi uočavanja strateške važnosti pojedine utvrde ili određenog područja. U njima se osobita pozornost skreće na mogućnosti iskorištavanja prirodnih osobina krajolika radi poboljšanja fortifikacijsko-obrambenih sposobnosti generalata. U projektima i prijedlozima za popravak utvrda, poboljšavanje komunikacije u Generalatu i stvaranju veće sigurnosti pred neprijateljem vodilo se računa o financijskim izdacima potrebnim za provedbu takvog plana.

Zusammenfassung

Kartographische und Narrative Quellen zur Geschichte des Karlstädter Generalates in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Im Artikel werden einige habsburgische narrative und kartographische Quellen aus dem ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts zur Geschichte des Karlstädter Generalates vergleicht. Es geht um die Relation von Martin Claus mit einer beigelegten geographischen Karte und den Plänen der Festungen und um zwei Relationen des kommandierenden Generals in Karlstadt, Grafen Joseph Rabatta. Die Arbeit behandelt eine spezielle Art habsburgischer Kartographie, die sich vor allem mit der Darstellung des Gebiets der Militärgrenze zu strategischen und militärischen Zwecken beschäftigt. Während des Vergleichens dieser zwei Arten von Quellen wird besondere Aufmerksamkeit auf die Behandlung einiger Bereiche in diesen Quellen gerichtet, z. B. auf den Raum und die Orientierung, die Eigenschaften des Reliefs, die Kommunikation, die Grenzen sowie die Pläne und die strategische Wichtigkeit einzelner Festungen in der Militärgrenze.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD O VI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X